

Po sledih slovenske orgelske romantike

Franc Goršič in Ivan Milavec

Luka Posavec

Dnevi orgel oddelka za sakralno glasbo UL AG

Ljubljana, 18. marec 2024

KOLOFON

Publikacija: Po sledih slovenske orgelske romantike

Izdajatelj in založnik: Organistica

Zastopnik: Luka Posavec

Avtor strokovnih besedil: Luka Posavec

Grafična zasnova in oblikovanje: Organistica

Naklada: 15

Cena: brezplačno

Ljubljana, marec 2024

©Organistica. Vse pravice pridržane.

 ORGANISTICA

Kazalo vsebine

Zgodovina slovenskega orglarstva.....	4
Projekt Franc Goršič.....	6
Orgle v stolnici Sv. Nikolaja v Ljubljani.....	9
Projekt obnove Milavčevih orgel v ljubljanski stolnici.....	13

Zgodovina slovenskega orglarstva

Slovenija, majhen evropski biser naravnih lepot od alpskih gora, zelenih gozdov, modrine jezer in koščka jadranskega morja pa tja do krasot podzemnega sveta, leži na skrajnem jugu srednje Evrope. Površina 20.271 km² jo uvršča med manjše evropske države. Na zahodu meji z Italijo, na severu z Avstrijo, na severovzhodu z Madžarsko in na jugu s Hrvaško. Glavno mesto je Ljubljana. Majhnost države ne pomeni, da se na tem prostoru v preteklosti ni nič posebnega dogajalo. Nasprotno. Slovenija ima bogato zgodovino in kulturno dediščino, ki je toliko bolj pestra tudi zaradi mešanice različnih vplivov s severa, zahoda, severovzhoda in juga. Na razvoj in potek kulture na današnjem slovenskem območju je bil pomemben vpliv Italije – bolj natančno Beneškega kraljestva – ter južnega nemškega področja - Habsburške monarhije. Slovenija, kot jo geografsko poznamo danes, posledično predstavlja križišče različnih orgelskih slogov, ki se v našem orglarstvu nadgradijo v novo kakovost. Lepoto in inovativnost te kakovosti so še zlasti dosegli največji slovenski orglarji Francišek Ksaver Križman ter Franc Goršič, katerega življenje in predvsem delo je projekt, ki ga želim predstaviti v tem članku. V nadaljevanju povzemam pregled razvoja orglarstva na slovenskih tleh po knjigi z naslovom Orgle Slovenije (Pipe Organs of Slovenia) avtorjev Eda Škulja in Jurija Dobravca, ki je izšla leta 2018. V tem obsežnem organološko zasnovanem delu najdemo celoten popis vseh obstoječih orgel na ozemlju Slovenije.

Najstarejša omemba orglarske dejavnosti na območju Slovenije je iz leta 1381, ko so v furlanski Videm (Udine) za popravilo orgel poklicali orglarskega mojstra iz Kopra. Dokumenti pričajo, da so že v 15. stoletju imele nekatere pomembnejše cerkve v Sloveniji prave orgle (Piran, Koper, Ljubljana, Kranj). Iz tega obdobja je treba omeniti Bartholomea Budria, tiskarja in organista iz Kopra, ki je spodbudil svojega učenca Ottaviana Petruccija, da je ta razvil in izpopolnil metodo za tiskanje figuralne glasbe s pomičnim stavljanjem. Na osnovi tega izuma je bilo tiskanje not, tudi orgelskih partitur, bistveno poenostavljeno, orgelski poustvarjalnosti pa tako odprta pot v širšo javnost.

V stolni cerkvi v Ljubljani je ohranjena dokumentacija o novih orglah iz leta 1550, ki jih je postavil Michael Teipacher. Tega leta se je na Kranjskem rodil tudi Jacobus Gallus Carniolus (1550-1591), ki je bil priznan organist in eden najplodovitejših katoliških skladateljev renesančne Evrope. Vpliv Beneške republike, tedaj najmočnejšega gospodarstva v tem delu Evrope, je segal daleč preko meja. Tako imajo priobalna mesta Piran in Koper, glavno mesto Ljubljana ter Gornji Grad orgle, ki so jih izdelali beneški izdelovalci. Pomemben slovenski podpornik glasbe v tem obdobju je bil škof Tomaž Hren (1560-1630). Ohranjeni so zapisi škofa Hrena, v katerih omenja tudi orgelski rog. Na slovenskem področju so dokumentirani štirje. Zadnjega, v Ljubljani, je Napoleonova vojska odstranila leta 1813. Kolikor je doslej znano, prav orgelski rog na ljubljanskem gradu, ki je naslikan na mestni panorami Janeza Vajkarda Valvasorja (1641-1693), predstavlja v Sloveniji najstarejšo upodobitev »orgel«, ki so izpričano obstajale.

Najstarejša ohranjena orgelska omara je na Blejskem otoku. Datira v leto 1639. Od takrat sta ohranjena še dva registra, izdelal jih je celovski orglar Paul Rotenburg (1598-1661).

V 17. stoletju srečamo orglarja Eugenija Casparinija (1623-1706), sicer bolj znanega po sončnih orglah v Görlitzu. Znano je, da je več kot dve desetletji svojega življenja delal in živel na Goriškem. Žal ni dokumentacije, ali je v tem času izdelal kakšne orgle za slovenski prostor.

Ob koncu 17. stol. in v prvi polovici 18. stol. se število orgelskih delavnic povečuje. Potreba po orglah je namreč narasla predvsem zaradi reorganizacije Katoliške Cerkve. Večje župnije se delijo na manjše in v vsaki novonastali župnijski cerkvi so želeli imeti orgle. Obenem se je v tem času krepila romarska dejavnost.

V tem obdobju si je Ljubljana (današnje glavno mesto države) postopno pridobivala status narodnega in kulturnega središča. V Ljubljani je takrat deloval Johann Faller (1650-po1717), kateremu pripisujemo najstarejše ohranjene orgle na tem področju. Dve desetletji kasneje je bila v Ljubljani osnovana orgelska delavnica, ki so jo zaporedoma vodili trije mojstri: Marcus Göbl (1709-1752), Johann Georg Eibl (1708?-1780) in Josip Alojz Kučera (1755-1826). J. G. Eibl je v ljubljansko Göblovo delavnico prišel iz salzburškega, kjer se je domnevno učil pri Christophu Egedacherju (1641-1706).

V času Habsburške monarhije je na Štajerskem najmočnejši kulturni vpliv imelo glavno mesto Gradec. Bolj vplivni in dejavni na Štajerskem (tudi na Koroškem in Kranjskem) pa sta domači orgelski delavnici Simona Otoniča (1730-1784), Josipa Otoniča (1767-1835) v Mariboru ter Janeza Franciška Janečka (ok.1697-po1777) v Celju.

Dežele Jadranskega morja, vključno s slovenskimi, je najbolj zaznamoval znameniti hrvaški in beneški orglar Petar Nakić (Pietro Nacchini 1694-1769). Na področju Slovenije sta se ohranili le dve njegovi glasbili. Nakićev vpliv je tako prisoten po njegovih naslednikih, Francišku Ksaverju Križmanu (1726-1795), Gaetanu Antoniu Callidu (1727-1813) in Johannu Carlu Avgustu Hesseju (1808-1882).

Eden izmed najbolj znanih slovenskih orglarjev in duhovnikov tistega časa je Francišek Ksaver Križman, znan tudi po orglah v samostanski baziliki v sv. Florijanu pri Linzu (1770-1774), ki so dolgo veljale za največje orgle v Habsburški monarhiji in jih je posebej cenil skladatelj Anton Bruckner.

Na prehodu iz 18. v 19. stol. sta v osrednji Sloveniji nastali dve orgelski delavnici. Johann Gottfried Kunath (1787-pred 1859) je v Slovenijo prišel iz okolice Wittenberga. Njegovi predniki so sledili saški orgelski šoli Johanna Ernsta Hähnela. Peter Rumpel (1787-1861) pa je ustanovil orglarsko delavnico v domačem Kamniku, kamor se je vrnil po izobraževanju na Dunaju.

Po letu 1840 orglarsko delavnico v Ljubljani ustanovi orglar poljskega rodu, Andrej Ferdinand Malahovski (1813-1887), ki je znan po svojih tehničnih inovacijah.

V prvi polovici 19. stol. in tudi kasneje na slovensko orglarstvo pomembno vpliva orglar J. C. A. Hesse. Svojo obrt je začel v Trstu in jo kasneje nadaljeval na Dunaju. Pri njem sta kot pomočnika delala sinova Petra Rumpela, nekaj mesecev naj bi tam delal tudi Andrej Ferdinand Malahovski ter Franc Goršič, ki je bil po vajeniški dobi tam zaposlen kot delovodja.

Leto 1877 je bilo za slovensko orglarstvo prelomno. Z ustanovitvijo Cecilijevega društva v Ljubljani dobimo orglarsko šolo, izhajati začne tudi strokovno glasilo Cerkveni glasbenik, ki še dandanes redno izhaja. V tem času deluje v Ljubljani orglar Franc Goršič, sočasno pa je na Gorenjskem nastala delavnica Zupan.

Goršičev učenec Ivan Milavec (1874-1915) nadaljuje tradicijo svojega učitelja in dosega vidne uspehe tako doma kot v tujini. Njegove največje in najbolj znane orgle so v Ljubljanski stolnici (Op. 26, 1911, III/52).

Po 2. sv. vojni se orglarska umetnost zbudi s Francem Jenkom (1894-1968), učencem Ivana Milavca, ki ga nasledi njegov sin Anton Jenko (1931-2009). Navkljub obrtniškim in uvoznim omejitvam takratnega režima sta izdelala 225 inštrumentov na območju Jugoslavije.

Ustanovitev Mariborske orglarske delavnice (1989) štejemo kot začetek modernega slovenskega orglarstva, ki ga sedaj nadaljujejo tudi posamezne orglarske delavnice (Škrabl, Močnik, ...)

Del doslej znane 650 letne slovenske orgelske zgodovine obsega okoli 3000 orgel. Po zadnjih podatkih imamo trenutno v Sloveniji 1096 orgel, od tega je kar 1027 (94%) orgel v lasti Katoliške cerkve. Orgle se v 78% uporabljajo v bogoslužne namene, 10% ostalo, 12% vseh znanih orgel pa sploh ni v uporabi. Od 1096 orgel jih 686 predstavlja slovensko nacionalno bogastvo, od teh imajo 103 orgle posebno oziroma dragoceno vrednost.

O zgodovini slovenskega orglarstva lahko več preberete pod sledečim naslovom: Jurij Dobravec: Slovenian Organbuilding History. Part I & Part II. ISO Journal, N° 57 (2017), N° 59 (2018).

Projekt Franc Goršič

Novembra leta 2017 smo bili z orgelskim razredom prof. Christopha Bosserta z Visoke šole za glasbo v Würzburgu v Nemčiji na strokovni ekskurziji v kraju Hoffenheim, kjer smo spoznali enega od ohranjenih opusov znamenitega nemškega orglarja iz obdobja romantike Eberharda Friedricha Walckerja (1794–1872). Orgle so bile dokončane leta 1846 in so orglarjevo 62. delo; gre za mehanske orgle s sapnicami na stožce, ki imajo 27 registrov, razporejenih na dva manuala in pedal. Posebej izstopa register drugega manuala, imenovan Physharmonica 8', ki je na nek način tudi samostojen inštrument znotraj orgel. Walckerjeve orgle v Hoffenheimu predstavljajo enega najpomembnejših ohranjenih zvočnih zakladov nemškega zgodnjemantičnega orglarstva.

Od decembra 2011 do junija 2012 so v Hoffenheimu potekala obnovitvena dela, ki jih je izvedla nemška orglarska delavnica Lenter. Ogled in analiza zgradbe omenjenih orgel sta me v mislih ponesla k orglam, ki so postavljene v uršulinski cerkvi v Ljubljani. Zanimiva je zvočna primerjava Walckerjevih orgel v Hoffenheimu z orglami pri uršulinkah, ki so delo slovenskega orglarskega mojstra Franca Goršiča. Orgle so nastale v razmaku 45 let, pa vendar so si tako po tehnični kot po zvočni plati idejno podobne. Walcker z orglami v Hoffenheimu na začetku svoje umetniške poti nakaže koncept finosti in prehajanja zvočnih barv, ki se kasneje razvije v simfonične orgle. Zvočno bi lahko rekli, da je Goršič na svojem vrhuncu prav tako fin, vendar bolj intimen. Takrat se je porodila zamisel, da bi Goršičeve orgle natančno preučili z namenom razumevanja njegovih idej.

Orgle v uršulinski cerkvi v Ljubljani so bile postavljene leta 1891 kot Gorišičev 56. opus, v letih 2013–14 pa jih je obnovilo Orglarstvo Košir. Gre za mehansko glasbilo s sapnicami na stožce, ki ima 30 pojočih registrov na treh manualih, pnevmatične zbiralnike, naraščalnik (*crescendo*) v obliki nožnega valja in ročice na levi strani igralnika za drugi manual ter pedal. Te orgle je imel mojster Goršič upravičeno za svoj *chef-d'oeuvre*, največjo mojstrovino. V zahteven akustični prostor so dobro umeščene, vsak register ima svojo vlogo in v kombinaciji z drugimi tvori novo barvno strukturo. Potek intonacije znotraj posameznega registra v različnih legah je dodelan, prehodi v nizki legi med lesenimi in kovinskimi piščali pa so skoraj neslišni. Ob obisku Goršičevega opusa lahko dobimo dober vpogled v mojstrovo izdelovanje in osebni razvoj, ki ga je naredil med intoniranjem orgel.

Franc Goršič je bil orglarski mojster v pravem pomenu besede. V takratnih slovenskih razmerah so soglasno priznavali, da je jemal svoj orglarski poklic zelo resno: v svoje orgle je vgrajeval zgolj prvovrstne materiale in ni nikoli stopil s poti poštenosti. Še v današnjem času njegove orgle večinoma lepo zvenijo, če seveda v preteklosti niso bile zvočno uničene ali zanemarjene in so sedaj potrebne skrbne obnove. Franc Goršič si zato zasluži, da ga kot velikega slovenskega umetnika ponovno odkrijemo.

Življenje Franca Goršiča

Franc Goršič je bil pokončen Slovenec, ki je s svojim življenjem in odločenostjo branil vero, slovenski jezik ter kulturo. Rodil se je 21. oktobra 1836 v Krakovskem predmestju v Ljubljani v premožni meščanski družini. Oče Martin, ki je bil tudi sam organist in pevovodja v domači župnijski cerkvi, je kmalu opazil sinovo glasbeno nadarjenost. Po končani ljudski šoli v Ljubljani je oče mladega Franca poslal za vajenca h kamniškemu orglarju Petru Rumplu (1850–55) in nato k ljubljanskemu orglarju Ferdinandu Malahovskemu (1855–56). S pridobljenim znanjem se je leta 1856 odpravil preko Gradca na Dunaj, kjer je kratek čas delal pri dunajskem orglarju Deutschmannu in kasneje še sedem let pri orglarski firmi Carl Hesse (1856–63). Po vrnitvi v Ljubljano je ustanovil svojo orglarsko delavnico (obrtni list z dne 11. aprila 1863, obrtni register št. 32), ki jo je uspešno vodil vse do svoje smrti, 29. avgusta 1898.



Goršič je svoje prve orgle postavil za domačo župnijsko cerkev v Trnovem (op. 1, 1864). To so bile orgle z dvema manualoma in 20 »spremeni« (registri), izdelane po takrat običajnem načinu »na smuke« (sapnice na poteg). Zadnje orgle je Goršič postavil pri Sv. Lenartu nad Škofjo Loko, in sicer s pnevmatsko trakturo; žal so bile te orgle skupaj s cerkvijo uničene ob miniranju leta 1944. Goršič je bil najbolj ponosen na orgle, ki jih je postavil v ljubljanski uršulinski cerkvi, češ da imajo najlepši glas od vseh njegovih opusov. Na njegov tehnični napredek je pomembno vplivala tudi orglarska delavnica bratov Link (Giengen an der Brenz, Nemčija), od katere je kupoval orgelske piščali (od leta 1887) in patente. Od leta 1889 je sodeloval tudi z podobarjem Janezom Vurnikom mlajšim (1849–1911) iz Predtrga pri Radovljici, ki mu je izdeloval orgelske omare.

Danes ocenjujemo, da celoten Goršičev opus obsega 66 na novo narejenih ali predelanih instrumentov na področju Slovenije, Hrvaške, Avstrije in Italije. Redno je skrbel za uglasčevanje orgel po cerkvah in v zavodih na današnjem slovenskem narodnem ozemlju in v tujini. Ne gre prezreti tudi mnogih popravil orgel, ki jih je opravil v svoji 35-letni obrtni dejavnosti. Po splošnem mnenju strokovnjakov se tisti primeri popravil, kjer je Goršič obstoječe stare orgle temeljito prenovil in predelal, štejejo za njegov izdelek. Pri njem se je od 21. septembra 1888 do 21. januarja 1892 šolal tudi Ivan Milavec (1874–1915), kot pomočnik pa je pri Goršiču ostal še vse do 18. maja 1895.

Goršiča je odlikoval izredni dar glasbenega posluha. Rekli bi celo lahko, da je imel absolutni posluš, saj se ni nikoli zgodilo, da bi zgrešil tone po samem posluhu. Imel je tudi nekaj glasbene izobrazbe. Prvi glasbeni nauk je prejel od svojega očeta, na Dunaju pa se je glasbeno razvil do take mere, da je popolnoma sproščeno in ušesom prijetno preludiral in improviziral. Celo skladatelj Anton Foerster je Goršiču nekoč priznal, da mu igranja koračnic na orglah ne bo zlepa nihče ponaredil. Njegovo zanimanje za kulturo se je kazalo v tem, da je dobival številne takratne časopise, tudi nemške, in da je bil med prednaročniki literarnih izdaj Jurčiča, Stritarja in Levstika. Z Josipom Jurčičem in Franom Levstikom je bil tudi v osebnih stikih. Bil je eden od ustanovnih članov Obrtniškega pomožnega društva in član Narodne čitalnice. V politiko je bil od leta 1882 za kratek čas tudi aktivno vključen, a žal o tem ne najdemo veliko zapisov.



Glede na tehnično zasnovo Goršičevih orgel lahko njegov opus razdelimo v naslednja tri obdobja:

1. obdobje (1864–1884): mehanika na poteg – prve mehanske orgle s sapnicami na poteg je izdelal za trnovsko cerkev (op. 1, 1864), zadnje tako izdelane orgle pa v Vuhredu (op. 41, ok. 1884);
2. obdobje (1884–1897): mehanika na stožce – prve mehanske orgle na stožce je postavil v Borovnici (op. 42, 1884), zadnje orgle tega tipa pa v Logu pri Vipavi (op. 64, 1897);
3. obdobje (1898): pnevmatika, izpustne sapnice z visečimi membranami – Mokronog (op. 65, 1898)

Goršičeve zadnje še ohranjene orgle stojijo v Mokronogu. So njegovo prvo glasbilo s pnevmatsko trakturo. Dotedanje stožčaste ventile na sapnicah pod piščalmi je nadomestil z visečimi ventilskimi membranami, mehansko povezavo med tipkami na igralniku in ventili pa zamenjal s svinčeni cevki za zrak. Sistem deluje po principu »iztekanja zraka«: ko iz ventilskih membran spustimo zrak, se te stisnejo in s tem odprejo zračne kanale, po katerih pride zrak do piščali. Po takem principu deluje celotna pnevmatska traktura igralnika, preko relejev do sapnic. Orgle v Mokronogu je v letih 2019–20 obnovilo Orglarstvo Košir.



Mokronog, op. 65, 1898

Projekt »Franc Goršič«

Znanje, ki ga je Goršič tekom svojega izobraževanja pridobil, je potrebno zbrati in analizirati, da bi njegovo delo bolje razumeli. Velikokrat govorimo o tipični slovenski intonaciji. Pa vemo kaj to točno sploh pomeni? Kaj naj bi bil slovenski zvok in kakšne so slovenske ideje zvoka orgel v romantiki? Ali jim sploh lahko pravimo slovenske, ali pa gre le za posameznikove zamisli, ki jih je z razumevanjem dogajanja v tedanjem evropskem prostoru prinesel na slovensko področje.

Gre za raznolik in obsežen projekt, ki obsega poglobljeno analizo Goršičevega opusa, pregled obstoječe ali še neodkrite dokumentacije o njegovem življenju in delu ter oživljanje njegove dediščine. Hkrati gre za nadaljevanje spoznavanja Goršiča, ki ga je predstavil že dr. Edo Škulj v svoji knjigi *Goršičeva orgelska delavnica* iz leta 2004. Cilj projekta je najti prave informacije ter spodbuditi nadaljnje restavriranje in nenazadnje tudi razumevanje glasbil.

Projekt je tudi velik izziv, pri katerem je potrebno uskladiti znanja z različnih področij. Pri raziskovalnem delu se je avtor pričujočega prispevka povezal s kolegom Alešem Razpotnikom, s katerim sva pred leti skupaj obiskovala Orglarsko šolo v Ljubljani.

Potek in izvedba projekta

Projekt, ki traja od julija 2019, se je rodil spontano iz ljubiteljskih obiskov Goršičevih instrumentov po Sloveniji že leto prej. Trenutna ocena dolžine projekta je deset let. Sam način izvedbe projekta je sistematično razdeljen na naslednje sklope:

- Razvoj sistema meritve orgelskih piščali (kaj izmeriti pri posamezni piščali, sistematika opisa posameznega orgelskega registra, tehnične skice posameznih piščali registra, kako in s čim opraviti meritve).

- Zbiranje dokumentacije v arhivih v Sloveniji in tujini o življenju Franca Goršiča in njegove družine, sodelavcev in orglarjev, s katerimi je bil v stikih oz. se je pri njih učil (Peter Rumpel, Ferdinand Malahovsky, Carl Hesse, Orglarska delavnica Link ...).

- Navezava stikov z Goršičevimi potomci (zbirka družinskih fotografij), tudi s potomko dr. Katarino Bergant, od leta 2018 vodjo Okrožnega državnega sodišča v Ljubljani, ki je pripravljena po svojih močeh pomagati pri projektu. Od nje sva pridobila zbirko javnosti še neznanih fotografij družine Goršič.

- Dokumentiranje tehničnih značilnosti celotnega ohranjenega opusa Franca Goršiča, Petra Rumpla (za obdobje 1850–55) in Ferdinanda Malahovskega (za obdobje 1855–56): podrobno fotografiranje posameznih orgel, meritve piščalnih menzur, mehov, sapnic, igralnikov, orgelskih omar in snemanje zvoka orgel. Delo na posameznem opusu, ki ima okoli 14 registrov traja povprečno 10 do 12 ur. Do sedaj sva uspela dokumentirati šest Goršičevih orgel (Žalna, Polica, Ljubljana Sv. Jakob, Koroška Bela in Zagorje ob Savi) in en opus Petra Rumpla (Izlake). Skupno je potrebno pregledati ali analizirati še 79 orgel v Sloveniji, Avstriji, Italiji in Hrvaškem. Po prvih meritvah in primerjavah menzur (uršulinska cerkev v Ljubljani, Koroška Bela, Zagorje ob Savi), se je pokazalo, da je Goršič v svojem kasnejšem obdobju, ne glede na velikost prostora, večinoma uporabljal enake menzure.

- Pridobljeni podatki na podlagi natančnega fotografiranja in snemanja zvoka služijo kot podlaga za podrobno analizo tehničnega razvoja (menzure) in izdelave instrumentov Franca Goršiča skozi njegova obdobja.

Izvedba projekta je zelo resna in tudi časovno opredeljena, zato sva na Slovensko škofovsko konferenco vložila uradno prošnjo za soglasje za obisk slovenskih župnij, v katerih so cerkve z ohranjenimi Goršičevimi orglami. Soglasje je podlaga za konkretne dogovore z župniki glede ogleda orgel in vpogleda v morebitno še obstoječo dokumentacijo o njih.

Orgle v stolnici Sv. Nikolaja v Ljubljani

Stolno cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani je v sedanji obliki načrtoval jezuitski arhitekt Andrea Pozzo (1642–1709). Zidali so jo v letih 1701–1706, posvetili pa 8. maja 1707. Leta 1841 so pod vodstvom Mateja Medveda iz Cerkelj sezidali cerkveno kupolo. Notranjost so leta 1859 popolnoma prenovili in popravili tudi orgle. Ob 200-letnici postavitve je ljubljanska stolnica dobila nova okna in klopi ter nove orgle, ki jih je v ohranjene baročne omare postavil Ivan Milavec.

Orgelski umetnosti v ljubljanski stolnici lahko sledimo vsaj od 16. stoletja dalje. Podoba orgelskega roga na ljubljanskem gradu, kamor so ga iz stolnega zvonika prestavili leta 1611, iz ljubljanske mestne panorame Janeza Vajkarda Valvasorja (1642–1693) je po doslej znanih podatkih najstarejša upodobitev orgel v Sloveniji. Že pred barokizacijo stolnice je bilo na stranskih korih dvoje orgel. Z njuno zgodovino sta se podrobno ukvarjala Jožef Smrekar (1842–1910) in Franc Kimovec (1878–1964). Okoli leta 1730 so na zahodni steni dozidali pevski kor na marmornatih stebrih in tja je nove orgle leta 1734 postavil Janez Frančišek Janeček (ok. 1697–1778). Imele so 22 oziroma 23 registrov za dva manuala in pedal, ki so bili postavljeni v treh omarah. Več o Janečkovih orglah izvemo iz dveh opisov orglarja Frančiška Ksaverja Križmana (1726–1795), ki je leta 1762 na stolni kor postavil enomanualne orgle v italijanskem slogu z 32 registri. Pri tem je povečal srednjo omaro, v kateri je bil prej pozitiv. Tako so orgle dobile 16-čveljsko pročelje. Že leta 1780 je ljubljanski orglar Janez Jurij Eisl (1708?–1780) poslal na ljubljanski ordinariat ponudbo za nove orgle, ki jih je imel namen izdelati po dokončanju orgel pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Žal je pred tem umrl. Njegovo delavnico je prevzel Jožef Kučera (1755–1826) in leta 1781 izdelal orgle za ljubljansko stolnico (II/25). Johann Gottfried Kunath (1787–pred 1859) je leta 1830 prestavil srednjo omaro proti steni in pri tem na novo izdelal sprednji, zadnji in spodnji del. Prav tako je ojačal in popravil stranski omari in vanju postavil nove orgle (II/32). Te je leta 1860 povečal in temeljiteje predelal Ferdinand Malahovski (1813–1887). To so bile takrat največje slovenske orgle, na dveh manualih in pedalu so imele 34 registrov. Na stolnem koru so ostale vse do leta 1911, ko jih je z novimi nadomestil Ivan Milavec (1874–1915).

V letu 1906 je Jožef Smrekar v osmih številkah Cerkvenega glasbenika objavil Spomenico o orglah ljubljanske stolnice. Smrekar natančno opisuje do tedaj znano zgodovino orgel ljubljanske stolnice in njihove težave ter pomanjkljivosti gradnje stolnega kora. Razmerje med prostornino cerkve in številom orgelskih registrov primerja z večjimi tujimi cerkvami. Razpravlja o potrebni oziroma minimalni kvadraturi, ki jo potrebuje posamezen register in izpostavi splošno pomanjkanje prostora na koru ljubljanske stolnice. Temu sledi razprava o različnih možnostih dobave zraka ter tedanji novosti v našem prostoru, električnem ventilatorju. Predstavi svoj predlog dispozicije, menzuriranja posameznih registrov in njihovo intonacijo. Dotakne se problematike sapnih pritiskov in njihovega vpliva na zvočnost instrumenta. Razpravo o materialih, trakturi in sistemu sapnic novih orgel obelodani v zaključku in postavi vprašanje o izbiri in kompetencah orglarja, ki mu bo zaupana izdelava orgel.

Leta 1911 je Ivan Milavec v stare baročne omare postavil orgle z 52 registri na treh manualih in pedalu kot svoje 26. in hkrati največje delo. Dokaj uspešno se je spopadel z vlago na stolnem koru, s preperelostjo starih baročnih omar, o kateri je Franc pa predvsem opazka, da je pedal pretih in preveč zaprt v stranskih orgelskih omarah. Zadnji pisni podatek o vzdrževalnih delih na stolnih orglah zasledimo v Cerkvenem glasbeniku leta 1931 (CG 1931-3/4, str. 57–59). Takrat so orgle temeljito izprašili, očistili in uglasil. Delo je izvršil orglarski mojster Franc Jenko (1894–1968).

Dispozicija orgel v stolnici sv. Nikolaja v Ljubljani, Ivan Milavec, op. 26, 1911

I. manual (C-g ³)		II. manual (C-g ³)		III. manual (C-g ³)	
1. Principal	16'	18. Burdon	16'	32. Violinski principal	8'
2. Burdon ¹	16'	19. Flavtni principal	8'	33. Burdonček	8'
3. Principal	8'	20. Salicional	8'	34. Flauto amabile	8'
4. Burdon	8'	21. Dolce	8'	35. Eolina	8'
5. Rog	8'	22. Cevna flavta	8'	36. Vox coelestis	8'
6. Gamba	8'	23. Dunajska flavta	8'	37. Dolce	4'
7. Harmonična flavta	8'	24. Praestant	4'	38. Flavta	4'
8. Harmonika	8'	25. Viola	4'	39. Harm. aethera III-IV	2 $\frac{2}{3}$ '
9. Kvintaten	8'	26. Flauto traverso	4'	40. Oboa	8'
10. Oktava	4'	27. Kvinta	2 $\frac{2}{3}$ '		
11. Salicet	4'	28. Flavtica	2'	PEDAL (C-f ¹)	
12. Cevna flavta	4'	29. Terca	1 $\frac{3}{5}$ '		
13. Kvinta	2 $\frac{2}{3}$ '	30. Mikstura IV ²	2 $\frac{2}{3}$ '	41. Kontraviolon	32'
14. Superoktava	2'	31. Klarinet	8'	42. Principalbas	16'
15. Kornet IV -VI	8'			43. Subbas	16'
16. Mikstura IV -VI	2 $\frac{2}{3}$ '			44. Violon ³	16'
17. Trobenta	8'			45. Salicet ⁴	16'
				46. Ljubki bas	16'
				47. Oktavbas	8'
				48. Cello	8'
				49. Burdon ⁵	8'
				50. Flavta	4'
				51. Pozavna ⁶	16'
				52. Pozavna	8'

¹ Transmisija iz II. manuala (Burdon 16')

² Kombinacija iz II. manuala (Kvinta 2 $\frac{2}{3}$ ', Flavtica 2', Terca 1 $\frac{3}{5}$ ') in 1'

³ Razširitev iz Kontraviolon 32'

⁴ Transmisija z razširitvijo iz II. manuala (Salicional 8')

⁵ Razširitev iz Subbas 16'

⁶ Razširitev iz Pozavna 8'

Zveze	Zbirniki	Ostalo
II - I	Piano	Poljubna kombinacija
III - I	Mezzoforte	Generalni crescendo
III - II	Forte	Pedalni avtomat
Superokt. II - I	Tutti	I. manual proč
Superokt. III - II	Tutti za I. manual	
Subokt. II - I ⁷	Tutti za II. manual	Pnevmatška igralna traktura, sapnice na stoške
Subokt. III - II ⁸	Tutti za III. manual	Pnevmatška registrska traktura
Superokt. I. Man.	Zbor violin	Uglasitev: $a^1 = 435,5 \text{ Hz}$ pri $16,5^\circ\text{C}$
Superokt. II. Man.	Zbor flavt	
Superokt. III. Man.	Zbor jezičnikov	Izvirni sapni pritisk
P - I		I. manual: 85 mm WS
P - II		II. manual: 75 mm WS
P - III		III. manual: 65 mm WS

⁷ V veliko oktavo (C-H) prvega manuala veže veliko oktavo (C-H) pedalnega registra Salicet 16'

⁸ V veliko oktavo (C-H) drugega manuala veže veliko oktavo (C-H) pedalnega registra Ljubki bas 16'



Znana literatura

1. Smrekar Josip, Spomenica o orglah ljubljanske stolnice (Cerkveni glasbenik, 1906, letnik 29, št. 1-9, str. 1-3, 10-11, 18-21, 25-27, 33-35, 41-44, 49-57, 65-69)
2. Razne reči (Cerkveni glasbenik, 1911, letnik 34, št.5, str. 38)
3. Sattner Hugolin, Ventilator (Cerkveni glasbenik, 1911, letnik 34, št. 6, str. 45-46)
4. Arko Mihael, Kako sta Gregor Richar in Blaž Potočnik popravljala stare stolne orgle (Cerkveni glasbenik, 1911, letnik 34, št. 11, str. 94-95)
5. Premrl Stanko, Dopisi (Cerkveni glasbenik, 1911, letnik 34, št. 12, str. 107)
6. Razne reči (Cerkveni glasbenik, 1912, letnik 35, št. 2, str. 15)
7. Ferjančič Fr., Koncert v ljubljanski stolnici (Cerkveni glasbenik, letnik 35, številka 3, str. 21-24);
8. Sattner Hugolin, Stolne orgle v Ljubljani (Cerkveni glasbenik, 1912, letnik 35, št. 3, str. 24-25)
9. Dugan Franjo, Nove orgulje stolne crkve u Ljubljani (Sveta Cecilija, 1912, letnik 6, št. 3-4, str. 33-34)
10. Premrl Stanko, Poročilo o cerkveni glasbi v ljubljanski stolnici (Cerkveni glasbenik, 1914, letnik 37, št. 8-9, str. 95-98)
11. Kimovec Franc, Ivan Milavec (Cerkveni glasbenik, 1915, letnik 38, št. 2, str. 17-20)
12. Kimovec Franc, Ivan Milavec (nadaljevanje), (Cerkveni glasbenik, 1915, letnik 38, št. 4, str. 48-51)
13. Kimovec Franc, Orglje za prezbiterij ljubljanske stolnice (Cerkveni glasbenik, 1916, letnik 39, št. 10-11, str. 106-109)
14. Premrl Stanko, Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji (Cerkveni glasbenik, 1918, letnik 41, št. 1-3, str. 12-16)
15. Premrl Stanko, Dopisi (Cerkveni glasbenik, 1921, letnik 44, št. 11-12, str. 106-111)
16. Premrl Stanko, Dopisi (Cerkveni glasbenik, 1931, letnik 54, št. 3-4, str. 57-59)
17. Fabiani Rafko, Orgle v ljubljanskih cerkvah (Kronika 2, letnik 2, št. 2)
18. Steska Viktor, Važna poprava stolnih orgel v Ljubljani (Cerkveni glasbenik, 1936, letnik 59, št. 3-4, str. 49-51)
19. Bizijak Milko & Škulj Edo, Orgle na Slovenskem (Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1985)
20. Škulj Edo, Orgle v ljubljanski stolnici (Muzikološki inštitut ZRC SAZU, 1989)
21. Franc Križnar, Edo Škulj: Orgle v ljubljanski stolnici (Cerkveni glasbenik, 1990, letnik 83, št. 10-12, str. 99)
22. Škulj Edo, Orgle v Ljubljani (Mohorjeva družba, Celje, 1994)
23. Edo Škulj, Obnovljene Janečkove orgle v stolnici (Cerkveni glasbenik (1994, letnik 87, št. 10-12, str. 93-96)
24. Škulj Edo - Ob destletnici Škofijske orglarske delavnice (1999)
25. Škulj Edo, Orgle in organisti v sedanji ljubljanski stolnici (Družina, Ljubljana, 2005)
26. Škulj Edo, Milavčeva orglarska delavnica (Družina d.o.o, Ljubljana, 2007)
27. Škulj Edo, Križmanova orglarska delavnica (Družina d.o.o, Ljubljana, 2010)
28. Škulj Edo, Baročne orglarske delavnice (Župnija Škocjan pri Turjaku, 2012)
29. Celjski baročni orglarski mojster Janez Francišek Janeček (Pokrajinski muzej Ptuj, 2016)
30. Gartnar Aleksandra, Vpliv cecilijanskega gibanja na razvoj slovenskega orglarstva med 1877 in 1941 (Magistersko delo, 2020)

Projekt obnove Milavčevih orgel v ljubljanski stolnici

5. maja 2021 so se obudili pogovori o obnovi Milavčevih orgel v ljubljanski stolnici. Ob tej priložnosti smo opravili podroben ogled inštrumenta in izdelali dokumentacijo o njegovih specifikacijah in stanju. Pridobljene podatke smo 26. maja 2021 predstavili komisiji za obnovo orgel. Komisija, katere člani so stolni župnik mag. Roman Starc, stolni organist Gregor Klančič, Tomaž Sevšek Šramel, Dalibor Miklavčič, Brane Košir, Aleš Razpotnik in Luka Posavec, je ugotovila, da je stanje instrumenta resno in da je potrebna premišljena obnova. Ob tem spoznanju smo sprejeli odločitev, da je po vzoru uspešnih projektov centra Göteborg Organ Art (GOArt) stolne orgle najprej treba natančno dokumentirati.

Po dvomesečnih pripravah smo julija 2021 pričeli s prvo fazo dokumentiranja orgel, ki je trajala do sredine septembra. Avgusta 2022 smo pričeli z drugo fazo dokumentiranja in jo zaključili konec septembra. Dokumentiranje orgel med drugim vključuje podrobno fotografiranje inštrumenta in njegovih sestavnih delov, meritev piščalnih menzur, mehovja, sapnic, igralnika, orgelskih omar in snemanje zvoka orgel. Namestili smo senzorje za spremljanje temperature in vlažnosti prostora. Pomembno je tudi vodenje t. i. dnevnika orgel, v katerega sproti vpisujemo ugotovljene okvare inštrumenta.

Z dokumentiranjem orgel želimo doseči dva glavna cilja, in sicer razviti dokumentacijsko politiko in metodologijo za zgodovinske orgle v Sloveniji ter pridobiti in na enem mestu zbrati podatke oz. informacije o orglah, ki lahko služijo kot empirična podlaga za prihodnje primerjalne študije konstrukcije in tehnike izdelave orgel. Pomemben cilj pri načrtovanju projekta je ustvariti dokumentacijski postopek, ki bi izdelovalcem orgel in organologom omogočal študij in eventualno rekonstrukcijo orgel neposredno iz dokumentacije. Poleg tega je treba upoštevati tudi več vidikov za varovanje kulturne dediščine. Zgodovinski inštrument je treba zaščititi pred potencialnimi neprofesionalnimi posegi in manj skrbnim popravilanjem. Namen dokumentacije je tako tudi pomoč pri oblikovanju strokovnega programa varovanja in vzdrževanja instrumenta, prav tako pa bi morala čim bolj pomagati pri preprečevanju poškodb zaradi nepremišljenih posegov.

Ene najpomembnejših metod, ki smo jih razvili pri projektu dokumentiranja, so bile takšne merilne tehnike, ki v nobenem pogledu ne vplivajo na materialno vsebino instrumenta. Z dokumentiranjem trenutnega stanja instrumenta smo tako zagotovili objektivno osnovo za nadaljnje raziskave.

Projekt obnove stolnih orgel bo dolga pot odkrivanja pomena lastne orgelske kulture. A velikokrat nam lahko kup ruševin pove več kot novogradnja. Stolne orgle so tako rekoč nedotaknjen zvočno-tehnični biser slovenske pozne romantike, pomemben tudi za širšo evropsko javnost. Z leti ljudje pridobivamo znanje, izkušnje in modrosti, ki jih lahko delimo drug z drugim. Medsebojno sodelovanje je ključ, da izrečene besede v prihodnosti ne bodo odzvanjale v prazno.